

KIBRIS TÜRK HALK KÜLTÜRÜNDE HARNUP VE KULLANIM ALANLARI*

Carob and Usage Areas in Cyprus Turkish Folk Culture

Prof. Dr. Metin KARADAĞ**
Yrd. Doç. Dr. Mıhrıcan AYLANÇ***

ÖZ

Doğa ürünlerine beslenme, sağaltım gibi önemli işlevleri sebebiyle dünyanın her yerinde kutsallıklar izafe edilmiş, onlar için şarkılar, ilahiler, şiirler üretilmiş; bu ürünler tabulaştırılarak ibadetlerin, inanışların, töre ve törenlerin merkezine alınmıştır. Ağaç, bu bağlamdaki doğa varlıklarının başında gelmektedir. İlk çağlardan başlayan ağaca kutsallık izafe edilmesine, dünyanın hemen her tarafında rastlanmıştır. Türk kültürü içinde de Orta Asya kaynaklı inanış sistemleri ve yaşam şartları, ağacın kutsallığını mistik evrenden epik verilere, giderek kültürün yayıldığı geniş coğrafyalarda günlük yaşamın pratikliğine taşımıştır. Akdeniz'in çevrelediği ülkelerde binlerce yıllık geçmişi olduğu belgelenen harnup (keçiboynuzu) ağacı da, çok çeşitli dinsel kaynakların yer aldığı o coğrafyada kutsal bir değer kazanmıştır. Akdeniz yöresindeki Yahudi, Hıristiyan ve Müslüman halkların harnuba bakış açılarında ortak bir kutsallık dikkat çeker. Özellikle Yahya Peygamber (St. John) ile bağlantılı anlatılar, bu ortaklıkta daha belirgindir. Bu anlayışın Kıbrıs'ta 16. yüzyıldan beri süregelen yansımalarında, Anadolu ile koşutluğun yanı sıra yerelin yeni renk ve dokuları da ortaya çıkmıştır. Araştırmada betimleyici-durum saptayıcı yöntem uygulanmış; görüşme tekniklerinin desteğiyle veri ve ölçümlerin tespiti, incelenmesi gerçekleştirilmiştir. Yazılı kaynakların dışında doğrudan -özellikle kırsal kesimde yaşayan- kaynak kişilerin katkıları, araştırmaya özgünlük ve güncellik kazandırmıştır. Küresel ürünlerin evrensel verileri, ana çizgileriyle ve özellikle milli kültüre etkileri, benzeme oranları itibarıyla kaynaklara dayalı olarak verilmiş; Anadolu ve Kuzey Kıbrıs'taki Türk kültürü kapsamında harnubun etnobotanik, folklorik ve endüstriyel boyutları, verilerle ortaya konulmuştur. Araştırma sonucunda ağaç kültürünün geleneksel, antik sistematığına koşut olarak harnubun Türk kültürü içinde yüzyıllar boyunca çeşitli işlevlerle önemli bir sevgi ve kutsallık kaynağı olarak benimsendiği, inançlardan, geleneğe, sağaltımdan halk edebiyatına kadar çok geniş bir çerçevede geçmişi güncele bağlayan bir kültürün odağında bulunduğu kanıtlanmıştır.

Anahtar Kelimeler

Bitki kültürü, Harnup, etnobotanik, Kıbrıs, halk bilimi.

ABSTRACT

Because the plants as natural beings have important functions such as nutrition and treatment, they are attributed holiness all over the world. Songs, hymns and poems are created for them. They are tabooed and taken to the centre of worship, beliefs, rituals and ceremonies. The tree is one of the natural beings in this context. The dedication of holiness to the tree, which began in the early ages, is seen in almost every part of the world. Belief systems and living conditions stemming from Central Asia within the Turkish culture have carried the holiness of the tree from the mystical universe to the epic works and to the practices of the daily life in the wide geographies in which culture has spread. The carob tree, which is proved to have a history of thousands of years in the countries of the Mediterranean region, has also gained a sacred value in that geography, which has been the source of a wide range of religions. It is interesting to see that Jewish, Christian and Muslim peoples attribute the same sacred value to the carob tree in the Mediterranean region. In particular, narratives related to John the Baptist (St. John) are more striking in this common belief. In the reflections of this common belief in Cyprus since the 16th century, new colours and textures of the locality have emerged in parallel with those in Anatolia. In this research, Descriptive-Case Study Research Design was used. In this research, Descriptive-Case Study Research Method was used. Data were collected by means of interview techniques, and

* Geliş tarihi: 11 Eylül 2018 - Kabul tarihi: 3 Nisan 2020

Karadağ, Metin; Aylanç, Mıhrıcan. "Kıbrıs Türk Halk Kültüründe Harnup ve Kullanım Alanları" *Milli Folklor* 126 (Yaz 2020): 238-248

** Uluslararası Kıbrıs Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Lefkoşa/ KKTC, mkaradag@ciu.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-7732-2599.

*** Uluslararası Kıbrıs Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Lefkoşa/ KKTC, maylanc@ciu.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-0524-8131.

then they were examined and interpreted. In addition to the written sources, the data were collected from the local people especially from those living in rural areas, which made this study original and updated. The universal features of global products and especially their effects on the local culture are outlined on the basis their resemblance rates; and the ethno-botanical, folkloric and industrial dimensions of the carob in the Turkish culture in Anatolia and Northern Cyprus are stated with examples. As a result of the study, it is proved that for centuries the carob, which exists in folk literature, in beliefs, in traditions, has always been an important source of love and sacredness and the source of culture that connects the past to the present.

Key Words

Herbal culture, Carob, ethnobotany, Cyprus, folklore.

Giriş

Bitkilerin insanlık tarihinde mitolojik dönemlerden beri beslenme, tedavi, sembolik anlamlar taşıma, dinsel ve kültürel inanç kaynağı olma, sözel halk edebiyatlarında motif-sel değerler taşıma gibi çok farklı, yaygın işlevleri bulunmaktadır. Kök, ot, yaprak ve meyveleriyle başta beslenme kaynağı olan bitkiler, evrensel kapsamlı bir bitki folklorunun da oluşmasına yol açmıştır. Beslenme amacının ötesinde farklı uygulamalarla yerelden evrenselliğe ulaşmış bir sağaltım alanına sahip olan bitkilerin bu bağlamda çeşitli ritüeller, gelenekler, sözlü ve yazılı metinler oluşturma gibi işlevleri de zamanla yaygınlık kazanmıştır. İlkel insanın hastalık, yaralanma ve korunma amaçlı bitkiye dayalı uygulama ve alışkanlıkları tarihin ilk çağlarına kadar uzanır (Koç 2016:173-186; Korkmaz 2006: 99-109). Mitolojiden başlayarak antik dönemlerden kalma yazılı kaynaklarda bitkilerin, insanlara tanrılar tarafından lütfedilmiş en önemli armağan olduğu vurgulanır. Kuzey Irak topraklarında yer alan Sanidar Mağarası'ndaki kazılarda neandertal insan kalıntılarıyla birlikte ortaya çıkarılan fosilleşmiş veriler, insan-bitki ilişkilerinin ilk somut kanıtları arasında sayılır. 60 bin yıl öncesine ait bu mezarlarda ölünün yanına konulan çeşitli bitkiler, tekrar yaşama dönüleceği inancıyla beslenme ve korunma işlevleriyle antik bir bitki fenomeninin yansımasıdır (Lewin 2000:48). Orta Asya/Sibirya coğrafyasındaki Şamanizm'in bitki ritüeli, Anadolu'da hâlâ, kutsal ya da verili olduğuna inanılan ağaçlara bez bağlama, dilek objeleri asma biçiminde sürdürülmektedir (İnan 1998: 477).

Bitki folkloru genel başlığı altında, ağaç kültürünün yaygınlık ve etki alanı bakımından önemli bir yere sahip olduğu söylenebilir. Dünya kültürlerindeki sembolik anlam zenginlikleri arasında ve mitolojik temelli veriler çerçevesinde zeytin, akasya, meşe, defne, çam, selvi, palmye, hurma, badem ve harnup ağaçları ön sıralarda gelmektedir (Ergun 2004). Ağaç kültürü, değişik kültürlerde biçimi, yapısı, meyvesi bakımından farklı sembollerle çeşitli anlam zenginliklerine kavuşturulmuştur. Mitolojik ve dinsel temelli inanış ve uygulamalarda, ağacın yer (toprak) - gökyüzü bağlantısını sembolleştirmesi, genel ve ortak bir olgudur. Neolitik ve paleolitik çağlarda meşe ağacının tanrı bedeni; meşe kovuğunun da tanrıçanın rahmi olarak yorumlanması da, ağaç kültürünün inanç kaynaklı örneklerinden biridir (İnal 1955:102).

Harnup-Keçiboynuzu'nun Etimolojisi ve Tarihi

Harnup, yarattığı halk edebiyatı ve bireysel edebiyat ürünleri, kendisiyle ilgili inanç, uygulamalar, sağaltım biçimleri ile evrensel bir saygınlık ve sempatinin merkezi; yarattığı değerlerle doğa-insan ilişkilerinin tipik bir örneği olmuştur.

Bilimsel adı Yunanca keçiboynuzu anlamındaki *keration*dan gelen *Ceratoniasiliqua* olan harnubun, İbranice *kharuv*, Arapça *kharrupun* türevi olduğu düşünülmektedir. Öte yandan *charoupi* de Yunanca'da ağacın meyvesine verilen addır (Coit 1951:82-96). İngilizcede *carob* sözcüğü ile bilirse de yaygın adı *St. John's Bread* (Almancada

johannisbrot) dır ve bu farklı kültürlerde 5000 yıldan beri bilinen bir bitkidir (Folkard 2014: 41). Türkiye’de ise harnup (Arapçadan), “ballıbaba”, “ballı boynuz” (Denizli), “deli boynuz” adlarıyla anılan, bazı yörelerde kaluş, melük, haraç (Silifke, İçel, Adana) adları verilen keçiboynuzunun Türkiye’deki doğal yayılış alanı, Ege ve Akdeniz bölgele-
rinin kıyı kesimleridir (Nazlı 2014: 274-283; Özkan 2012:35). Kıbrıs Türk ağzında ise *harnup*, *harıp* söyleyişlerinin yanı sıra *harnup* da kullanılmaktadır.

Harnup, Hıristiyan dünyasında çölde yaşarken sadece harnupla beslenen ve Hz. İsa’nın 12 havarisinden biri olan St John (Yakup Peygamber) ile ilgili çeşitli efsanelerin kaynağı olmuştur (Mingana 2016:235-258). Harnubun Hıristiyan dünyasındaki ritüel çeşitlenmesine ilişkin geniş bilgilerin yanı sıra bunların Müslüman dünyasında da paylaşıldığı ileri sürülmektedir (Folkard 2014: 45). İlk 15 yıl meyve vermeyen harnup ağacı, yetişkin bir ağaç haline gelince 1000 kiloya kadar meyve verebilmektedir. Daha çok Akdeniz havzası iklim özelliklerine uygun olan Harnup, özel bir bakım gerek-tirmeyen yapısıyla kendiliğinden yetişip uygun alanlarda yaygınlaşabilmektedir (Özkaya ve Tunalıoğlu 2003: 142).

İlk görüldüğü yer olarak vurgulanan Mısır’dan sonra (Taşlıgil 2011: 252-266) Or-tadoğu ve Akdeniz havzası ülkelerinde harnuptan kutsal bir şurup üretilmiştir. Kıbrıs ve Anadolu, keçiboynuzunun tarih boyunca en çok yaygınlık gösterdiği yöreler arasındadır Yunan kanalıyla Roma/İtalya’ya götürülen harnup, Araplar vasıtasıyla da Kuzey Af-rika’ya; Fas üzerinden de İspanya ve Portekiz’e ulaştırılmıştır. Günümüzde bu coğrafya-lara ek olarak Avrupa dışında Kuzey ve Güney Amerika, Avustralya ve Afrika’nın çeşitli yöreleri harnubun yeni yaygınlık ve rağbet kazandığı alanlar olmuştur (Karkacıer ve Artık 1995:131-136).

Harnup, antik Yunanistan ve Mısır’da uzun sürmüş kuraklık dönemlerinde temel beslenme araçlarından biri olmuştur. Öte yandan bu bitki yüzyıllardan beri Akdeniz/Or-tadoğu mihverinde sağaltım amaçlı olarak kullanılagelmiştir (Bashir ve O. Said 2011: 123-149). Tarih boyunca uzun yolculukların, savaş ve göçlerin gözde besin kaynağı harnubun tohumlarındaki boyut ve ağırlığın şaşmaz değerleri, kuyumcular için bir ölçü birimi olarak kullanılmış, günümüzde de geçerli olan “karat/kırat” ölçü birimi haline dö-nüşmüş; özellikle altın ve kıymetli taşların tartımında bu çekirdeklerden yararlanılmıştır. Günümüzde de 0,2 gramın karşılığı 1 karattır. Karat kelimesi keçiboynuzu meyvesinin Latince adı olan *ceratoniadan* gelmektedir. Öte yandan her biri 0,2 gram olan ağırlıkları hiç değişmeyen harnup tohumları, altın paralar için uzun süre standart ağırlık birimi olmuştur. MS 4. yüzyılda Bizans imparatoru Büyük Konstantin’in çıkardığı, *solidus* adlı altın paranın ağırlığı 24 harnup tohumu ağırlığındadır. On altı tohum tanesi bir dirhem eder. Dirhem, değişmekle birlikte 3 gr. ağırlığı temsil etmektedir. Satıcı iki dirhemlik (32 çekirdek) bir şey satarken lütfedip bir çekirdek fazla tartarsa bu, malı alanın itibarını gösterir. Olağandan fazla giyinen, süslenen vb. kişilere *iki dirhem bir çe-
kirdek* denmesi bundan kaynaklanmaktadır. Saf altına hâlâ “24 ayar” denmesinin o günlerden yadigar kaldığı ileri sürülür (Fidaner 2010: Radikal gazetesi 2 Eylül). Ayrıca günümüzde harnuptan çeşitli endüstri kollarında da yararlanılmaktadır.

Edebiyatta Harnup

İlkçağlardan beri farklı sanatsal yaratmalarda çokça görülen harnubun *Gilgamiş* de-
stanında ve Doğu dünyasının *1001 Gece Masalları* külliyyatında saygı duyularak yansıtıl-ması, bitkinin Akdeniz ve Ortadoğu kültürlerindeki etki ve yaygınlığının bir gösterge-sidir.¹

Bitkinin çok kolay saklanabilen ve zamana direnen doğal yapısı, çölde uzun zamanlar geçirmek zorunda kalan Yahya Peygamber (St. John) ile ilgili Hıristiyan dünyasında yaygın bir efsanenin doğuş sebebidir. Çölde yapmak zorunda olduğu uzun ve zorlu yolculukta keçiboynuzu yiyerek hayatta kalmayı başarmış Hıristiyan azizi ile ilgili olarak Yahudi ve Hıristiyan kaynaklarında farklı anlatımlar da bulunmaktadır (Jones, K.M. vd. 1997: 48).

Öte yandan hikâye anlatıcısı, yazar Peninnah Schram'ın aktardığı eski bir Yahudi (Talmud) masalında harnup ağacının dikilmesi ve uzun yıllar sonra meyve verebilmesi ele alınarak yeryüzünün ekolojik korunmasına yönelik mesajlar verilmektedir.² Bir başka Yahudi efsanesinde Roma'nın baskılarından kaçanların Sina yarımadasındaki bir mağarada harnup ağacıyla ilgili yaşadıkları aktarılır (Vilensky 1978:137). Bir Şili efsanesinde de dünyada hiçbir varlık yokken harnup ağacının bulunduğu vurgulanarak ağacın kutsallığı nedeniyle kötü iklim koşullarından zarar görmediği konu edilir (Ramirez 2017). Yahudi şair Hayyim Nahman Bialik'in *On a Summer's Day* adlı eserinde harnup ağacına duyulan saygı ve sempati yansıtılır.³

Filistin kaynaklarındaki harnup ile ilgili bir efsanede bitkiyle ilgili inanışlar, dikkat çekici bir biçimde ele alınır: Bir kötülük sebebiyle ölen prensesin defnedildiği mezarında kendiliğinden zambaklar açarken hemen yanında yapılan kötülüğün simgesi olarak da harnup ağacı biter (Vickery 1984:180-201). Bu motifin *Arzu ile Kamber* hikâyesinin sonunda benzer bir biçimde yer alması da dikkat çekici bir benzerliktir (Karadağ 2004:172).

İslâm dünyasındaki kaynaklarda da harnupla ilgili ilginç bilgi ve aktarmalar mevcuttur: Irak Kerkük yöresinden derlenmiş bir efsanede harnubun farklı yanları gösterilmektedir: Kerkük'te Kerkük Kalesi'nin kuzey batı yönüne bakan *Henrik Ağacı* (Keçiboynuzu), isminde bir ağaç bulunmaktadır. Efsanede, halkın yüzlerce yıldan beri bu ağacı mübarek bir eren/imam saydıkları, çeşitli dilek ve niyetler için ziyaret ettikleri; ağaçtan sızan kırmızı usarenin de kan olduğuna inandıkları aktarılır.⁴

Farklı ülkelerdeki şairlerin dizelerinde çeşitli vesilelerle harnuba yer verildiği görülür (Anonim, finedictionary.com/carob.html). Sözlü gelenekten derlenmiş "*The Magic Bean Tree*" adlı bir Arjantin çocuk masalı, harnup ağacı gölgesinin şans getireceğine inanıldığını aktaran antik bir anlatıdır.⁵ Kuzey Afrika'nın Akdeniz kıyıları ile bağlantılı olan Albert Camus'nun *Düğün* adlı eserinde bitkinin aşk duygusunu canlandırması dile getirilir (Solmaz 2011: 53-54).

Harnup ile ilgili zengin bir muhtevaya sahip olan halk kültürü ve inanışlarının ironik bazı yansımaları halk fıkralarına taşınmıştır: Anadolu'da ve Kıbrıs Türkleri arasında keçiboynuzuyla ilgili olarak Nasrettin Hoca'ya atfedilen bir fıkra bilinmektedir. "Bir gün Hoca'nın dostları meyvenin faydalarını anlatıp, 'Keçiboynuzu sever misiniz?' diye sorar. Hoca da, 'Efendim ben bir dirhem bal için bir çeki odunu kemiremem!' der (KK1). Bu fıkra ile bağlantılı "*Bir dirhem bal için bir çeki keçiboynuzu çiğne*" deyimini günümüzde de kullanılmaktadır (Aksoy 1965: 172; Nazlı 2014: 10).

Keçiboynuzu ile ilgili ilginç bir rivayet ise şöyledir: "Lokman Hekim, günlerden birinde Akdeniz bölgesinde insanların dertleriyle ilgilenmek üzere yola çıkar. Toros Dağlarından Akdeniz'e doğru ilerlerken limon ağaçlarını görür. Orada yaşayan insanların daha sağlıklı olabileceğini düşünerek ilerlerken yolunun sağının solunun keçiboynuzu ağaçlarıyla örtülü olduğunu görür. Orada durup yanındakilere 'Buranın insanların bana ihtiyacı olmaz' deyip geri döner" (Anonim, www.sözvesiir.com). Harid Fedai'nin anlattığı başka bir fıkra da Anadolu'da harnubun yarattığı ironiyi yansıtması bakımından

ilginçtir: “Antalya-Teke yöresi Yörüklerinden biri, oldukça kurumuş, eski keçiboynuzunu eline almış ve yaşlı dişleriyle ucundan kemirmeye başlamış. Keçiboynuzunun tadını beğenmiş, ama sert kabuklarıyla yemesi oldukça zor olduğundan Yörük; ‘Ah seni gök iken (taze ve yeşil) elime geçirsem bir yerdim ki!’ demiş. Meyvenin yeşil halinin yenmeyeceğini bilmeyen Yörüğün cevabını duyanlar hayli gülmüşler” (KK2).

Fıkraların dışında kimi halk deyimleri de harnubu farklı açılardan tanımlamış, betimlemiştir: *Harnub yedirmeg*: Değersiz besinler ya da işlerle aldatmak (Gümüşatam 2006: 99) *daştan harnuba işemeg*: Çok az miktarda idrar yapmak (189); *zeytin ağacının altında harnub aramag*: Belli bir konuda bilgi birikimi edinmeden işe kalkmak (197); *harnub odunu gibin ne yontulur, ne dovrulur*: Durumunda hiç değişiklik olmayan, görgü kurallarından uzak kaba saba kişi. İstenilen biçime sokulamadığından işe yaramayan kişi (302).

Diğer Deyimler

Daştan harnuba:

Ne kadar iş yaptın? –Daştan (taştan) harnuba gadar (KK7).

- *Çok yoruldun der biri, öbürü de; aman nereye gittin de yoruldun? Der, öteki cevap verir Daştan harnuba*. Uzak yolun dışında, yorulduğunu söyleyene de denir. *Nere yoruldun? Ne iş yaptın da yoruldun? Daştan harnuba denir. Yani yakın, taşla harnup yakındır* (KK3).

-*Harnubu davet etmişler düğüne gitsin, nasıl gideyim demiş biri elimde biri de gucağında* (KK5).

Harnup pekmezinin (*betmez*) geçtiği Kıbrıs Türk manilerinden örnekler:

Konsol üzerinde betmez (pekmez)

Al yanagdan kim öpmez

Bir kâtibin aylığı

Süsüme bile yedmez (Yorgancıoğlu 2003:482).

xxx

Harnup bedmezi datlı

Hanayım iki gatlı

Şeherden goca aldım

Mersedesli, hem yatlı (Yorgancıoğlu 2003: 145).

xxx

Harnup bedmezi datlı

Evimiz iki gatlı

Gasaba’dan evlendi

Gatlı hem giravatlı (Yorgancıoğlu 2003:145).

xxx

Harnup dalda sallanır

İçi güzel ballanır

Harnup çok yararlıdır

Her şehere yollanır (KK4).

Kıbrıs Türk halk kültüründe harnubun ana motif olduğu *Basdelli* (harnuptan yapılan bir çeşit tatlı) masalının yanı sıra (Yorgancıoğlu 1980: 498) *Pekmezcinin Büyük Kızı*, *Kocakarının Onluğu- Pastelli*, (Gökçeoğlu 2000: 31,182) *Kocakarıyla Kocamanın Pekmezi* (Gökçeoğlu 2005: 473) masallarında da harnup, temel motiftir.

Harnup bilmecelerde de yer etmiştir:

Eğri gürgen üstünde kar durmaz (Bu bilmecenin “*Eğri gürgen üstünde*” kısmından sonra; *içi dolu softalar* biçimindeki eşmetni de bulunur).

İri dalda kar durmaz, eğri gürgen dorasında kar durmaz. (Gökçeoğlu 2007).

Benim bir ağacım var çiçek açmaz, meyvesini gövdesinden verir (Özkan 2008).

Sıra sıra evle r/ İçinde sıra sıra arabcıklar (Gökçeoğlu 2007:166).

Gara tavıg dalda yatar / Dal gırılır yere yatar (Gökçeoğlu 2007: 166).

Benim bir ağacım var çiçek açmaz, meyvesini gövdesinden verir (KK3)

Halk edebiyatı dışında bireysel edebî eserlerde, özellikle Kıbrıs Türk romanında harnupla ilgili pek çok yansımalar bulunmaktadır (Aylanç 2017). Bunlar arasında Gürkan Uluçhan’ın *Keçiboynuzu* adlı romanı, ilk planda dikkat çekmektedir. Antalyalı şair Hasan Varol’un “*Harnuplar, Pürenler Arılar*” adlı kitabı harnubun şiir türündeki örneği olurken Harnup, Kıbrıslı şairlerin dizelerinde de çeşitli ürünleri, işlevleriyle geniş bir biçimde işlenmiştir.

Harnup Festivalleri/Kutlamalar

Harnubun antik, kutsallık atfedilmiş özellikleri nedeniyle ağacın çokça yetiştirildiği yerlerde çoğunlukla Yahya Peygamber’e (St. John) dayanan ve bunların çoğunda bu bitkiye duyulan saygı ve sevgiyi yansıtan kutlamalar, şenlik ve festivaller düzenlenmektedir. Bunlardan biri İsrail’de her 28 Eylül’de yapılan Carob Tree (Harnup Ağacı) Festivalidir.⁶ Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Tatlısu beldesinde de 2005 yılından beri Geleneksel Harnup Festivali düzenlenmektedir.

Kıbrıs’ta Geleneksel Harnup Üretimi ve Kullanımı

Kıbrıs adasının üç bitki coğrafyasının kesiştiği bir konumda bulunması; yörede Akdeniz ikliminin de egemen olması sebebiyle ada zengin bir bitki örtüsüne sahiptir. Halk arasında “kara altın” olarak adlandırılan harnup, Kıbrıs’ta uzun yıllar tarımsal üretimin başat unsuru olmuştur.

Kıbrıs coğrafyasında Mesarya düzlüğü ve Değirmenlik yöresi dışında yaygın olarak yetişen harnup meyvesinden antik çağlardan beri yararlanıldığı bilinmektedir. Daha sonraki dönemlerde harnup meyvesinden pekmez ve şurup yapılmış, çeşitli diğer yiyeceklerde temel malzeme olarak kullanılmıştır. Günümüzde ise çekirdeklerinden sanayide faydalanılmakta; meyvesi hayvan yem sanayisinde değerlendirilirken ağacın dallarından alet sapı, kerestesinden parke, odunundan ise kömür ve yakacak imal edilmektedir (Yapıcıoğlu 2004:248).

Osmanlı idaresi döneminde harnup ağacına tapu verilmiş, bu uygulama İngiliz döneminde devam ettirilmiş ancak daha sonra uygulanmamıştır.⁷ Harnup hasadı ve bitkiyle ilgili üretim süreçleri, Kıbrıs Türklerinin günlük yaşamlarında önemli izler bırakmıştır. Harnup hasadı her yıl devlet tarafından ilân edilen zamanlarda yapılmaktadır. Toplanan harnuplar öğütülerek ya da doğal halleriyle ihraç edilmektedir (Erten 1987). Kırsal kesim insanların beslenme ve çalışma nesnesi olan harnubun hasat sonrası bazen amaçlı olarak dallarda bırakılanları toplayarak geçimlerini sağlayan *bongurgacılar*, kültürün farklı bir boyutunu simgeler (KK1). Kıbrıs Türk Sanayi Odası, hellim ve zivaniyayı coğrafi işaret tescilinden sonra 2016 yılında da Kıbrıs harnup pekmezini mahreç adı olarak KKTC’de tescil etmiştir.⁸

a. Harnuptan Yapılan Tatlılar

Geleneksel Kıbrıs Türk mutfağının başat ürünlerinden harnup pekmezi, tahinle belirli oranlarda karıştırılarak kahvaltıda yenilir. İçine hiçbir şey katmadan tabağa dökülür.

Ekmek zeytine katık yapılır. Su ilavesi ile sıvılaştırılıp kış mevsimi boyunca *zülbiye* yapımında kullanılır (Direktör 1998: 38). Halk arasında *gullirikya/çörçelikya* olarak bilinen zülbiye, yaygın olarak tüketilen bir tatlıdır. Kıbrıs halkıyla özdeşleşmiş olan zülbiye tatlısına esas tadını harnup pekmezi verir (Oğuz vd. 2009: 88-89). “Pekmez Tatlısı” (Özkayalar 2009: 59) olarak da adlandırılan tatlının yapılışı için önce hazırlanan hamur, kalem şekline getirilerek iç içe halka olacak biçimde sarılarak -yahut çiçek/ fiyonk şekli verilerek- suda kaynatılır, süzülür. Pekmez ilave edilerek bir süre daha kaynatılır. Sıcak yahut soğuk servis edilir (Oğuz vd. 2009, KK5, KK6).

“Yağda ekmek parçaları kızartılarak üzerine pekmez (betmez) dökülür. Kahvaltı olarak yenir. Buna *‘suppuğya’* denir.” (Yorgancıoğlu 2002). Ayrıca halk arasında bun “pekmezli ekmek” diye de bilinir (KK: Kazım Haksever). “Panayırlarda satılan basdelli (pastelli), harup betmezi bazı katkı maddelerinin ilavesi ile yapılır (Özkayalar 2009). Basdellilik (pestilcilik) kazançlı bir meslek dalı olmuştur uzun zaman” (KK7). Pekmezin yapıldığı teknedeki son şerbet kaplara konur. Bu su niyetine içildiği gibi kokusu ve tadı dolayısıyla gerekli maddeler konarak aşure yapılır veya un ilavesi ile tatlı bir bulamaç elde edilir. Buna Rumca bir isimle *‘vruda’* denir. Harnubın artan posası da hayvanlara yem olarak verilir (Yorgancıoğlu 2002).

b. Diğer Harnup Yiyecekleri

-Palüze: Harnup yıkanıp çekiçle ezilir, kaplara konur, soğuk su döküp elle ovarak ezilip şerbeti çıkarılır. Birinci su pekmez, ikinci su da palüze yapımında kullanılır. 1 litreye 1 kaşık unla, 2 kaşık nişasta katılır. İsteğe göre araya ceviz, üste badem parçaları serpilerek servis edilir. Şeker konmaz. Muhallebi gibi sulucadır (KK4).

-Köfter: Paluzenin kurutulmasıyla da köfter elde edilir. Paluze baklava şeklinde kesilerek güneşte kurutulur, köfter olur. (KK4).

-Pekmez sucuğu: Üzüm sucuğu gibi, bademler ipliğe dizilir, un katılmış pekmeze batırılır, asılıp kurutulur yahut vakumlanarak poşetlere konur (KK3).

-Harnup muhallebisi:

“Harnup yıkanıp ezilir, bir bardak harnuba bir kaşık un ilave edilerek kaynatılır, unlu bulamaç, muhallebi gibi bir tatlı olur. İstendiğinde üstüne ezilmiş bademle süsleme yapılır, tatlı olarak servis edilirdi” (KK6).

-Kavur(ma)ga: “Harnubı dövüp, ezip eleyip, altında yarmacık gibi kalan parçalarını kuruturduk, pişirir gavıırdık ağartılmamış susamla. Kabuklu susam, bulgur, harnubunan da yağsız tavada kavurur, tatlı niyetine yerdik geceleri” (KK5).

-Un helvası: “Tencereye yağ döken, önce un kavrulur, unun rengi biraz dönünce/kızarıncı pekmez dökülür/ilave edilir, sonra hangi şekilde (topcuk, köfte) isteğe göre servis yapılır” (KK3).

-Unnuri: “Harnubun incisini ve (simit/susamın bir kalını) ağartılmamış susamı yağsız tavada kavurup golifa gibi yersiniz” (KK3).

-Harnup unu: Kek yapımında kullanılır (KK3).

-Harnup tozu: Sade ve isteğe göre farklı besinlerle karıştırılarak tüketilir (KK3).

-Pekmezli simit: Hamura pekmez ilave edilerek üretilen simitlerin günümüzde yaygın olarak tüketilmektedir (KK4).

Kıbrıs Türklerinin eski zamanlarda konuk ağırlamalarında harnup ürünlerinin yaygınlık kazanmasında ve çay, kahve içmek yerine harnup şurubu içilmesinde Dr. Hâfiz Cemal Lokmanhekim’in (1878-1967) önemli rolü olduğu bilinir (Fedai 2001/2003).

Kıbrıs Halk Hekimliğinde Harnup

Bitki kültürüne dayalı sağaltım yöntemlerinin dünyanın her tarafında olduğu gibi Doğu toplumlarında da oldukça eskiye dayanan bir geçmişi vardır (Bostancı - Erol 2012). Antik Yunan ve İslâm dünyasında harnup çekirdeklerinin yaygın çocuk ishallerinin sağaltımı konusunda İzmir Tepecik Eğitim Hastanesinde 80 çocuk üzerinde yapılan bir araştırma, bitkinin akut ishal tedavisi ve su kaybının önlenmesinde etken olduğunu kanıtlamıştır (Saad 2011). Bu konuyla ilgili başka bir kaynakta Türkiye'nin ilk çocuk hekimlerinden Ali Şükrü Şavlı'nın takip ettiği ishalleri 204 çocuğu, harnup ile tedavi etmesi ve olumlu sonuçların 21-23 Ekim 1946 yılında Ankara'da yapılan IX. Milli Türk Tıp Kongresinde sunulması nakledilmektedir (Başağaoğlu 2017).

Harnup, Anadolu'nun etnobotanik alanındaki geleneksel şifalı bitkiler merkezi olan aktarlarda ve geniş halk kesimlerinde yüzyıllar boyunca sağaltım aracı olarak kabul edilmiş ve kullanılmıştır (Ege, vd. 2012). Bu konuda tespit edilen uygulama ve inanışlardan bazıları şunlardır:

Harnup/Keçiboynuzu, dövülerek yılan veya akrebin soktuğu yere bağlanırsa zehiri alır. Nezleye karşı harnup tütsüsü yapılır (KK6.)

Kıbrıs Türkleri arasında çocukların boğazı ağrıdığına, nezle ve akut öksürükte aç karına harnup şurubu içirilir. Gebenin bünyesini güçlendirmede, kansızlığı önlemede harnup pekmezi yaygın olarak kullanılır. Ayrıca çocuklara vitamin takviyesidir. Sabah aç karına iki çorba kaşığı verilir (KK6). Çocuğu olmayan erkeğe *harnup* yedirilir. İştahsız olanlara bir çay bardağı arpa ve bir miktar harnup dövülerek suda kaynatılır suyu süzülerek içirilir. Dalak büyümesinde harnup dövülür; su içinde bir gün bekletilir ve içirilir (KK4). Harnup demir artırıcı özelliğinden dolayı ağız aftları (KK6) ve kabızlığın tedavisinde de kullanılır (Oğuz vd. 2009: 89).

Harnubun Sanatta Kullanımı

Harnubun sağlık amaçlı kullanımının yanı sıra Kıbrıs Türkleri arasında takı ve pano gibi el işi yapımında da önemli bir yeri vardır. Lefkoşalı sanatçı Özgül Karakaya bu konuda "el işinde kullanılacak olan harnup kesinlikle yumuşatılmaz, doğal haliyle delici aletlerle delinerek işlenir. Islatılırsa çekirdek bozulur. Harnubu kullanarak takı cinsinden yüzük, kolye, bilezik/bileklik, küpe, halhal olmak üzere çeşitli ürünler yapıyorum. Ayrıca pano/tablo yapımında kullanıyorum" demektedir (KK6).

Harnupla İlgili Diğer İnançlar

Çoğu halk sağlığı ile bağlantılı harnup merkezli inanışlar da Anadolu ve Kıbrıs'ta yaygındır. Nevşehir yöresinde yeni doğan bebek ölmesin diye ateşe tuz atılır; kapı eşiğinde keçiboynuzu yakılır. Onun dumanına hiçbir kötü şeyin gelmeyeceğine inanılır (Kabak 2011).

Anadolu ve Kıbrıs'ta çocuğu olmayan erkeğe keçiboynuzu yedirilmesi geleneği oldukça yaygındır. Bitki, sperm yumurta etkileşimini sağlayan enzimlerin aktivitesi artıran vitaminler ve önemli anti-oksidan maddelerden biri olan çinko içermektedir (Mazıcı 2012: 105).

Hayvanlar hastalandığında limon suyu, kahve, harnup pekmezi içirilmektedir (KK6). Özellikle sıcak bölgelerde yaz aylarında karşılaşılan en önemli zehirlenme şekillerinden birisi de yılan ve akrep sokmalarıdır. Harnup/keçiboynuzu dövülerek yılan veya akrebin soktuğu yere bağlanırsa zehiri alır (Sever 2004: 105). Çocuk sahibi olmak isteyen, gebe kalmak isteyen kadınlara da harnup şurubu içirilir (KK5).

Sonuç

Doğa kaynaklı kültürel/halkbilimsel kuram ve yöntemlerin özünde ağaç ve ağaç ürünleri önemli bir yer tutar. Geçmiş 5000 yıl öncelerine kadar inen harnup ağacı ve meyvesi merkezinde toplanmış inanç, gelenek ve uygulamaların farklı coğrafyalarda göstermiş olduğu çok boyutluluk, dikkat çekici bir yaygınlığa sahiptir. Dünyanın her yöresindeki antik kültürlerde farklı ve bazen benzer biçimlerdeki yansımaları görülen ağaç kültü, zengin bir folklorik bütünselliğine sahiptir. Özellikle Akdeniz, Ortadoğu coğrafyasında harnupla ilgili verilerin kutsallıkla örülü başka bir boyutu da söz konusudur.

Orta Asya Türklerinin defin töreninde kullanıldığı görülen ağaç kültü, dünyanın her tarafındaki mevsimlik törenlerde, köken bilgisi kapsamında ve şekil değiştirme olaylarında farklı işlev ve yansımalarla ortaya çıkmaktadır. Çeşitli dinlerde kutsal ve koruyucu gözüyle bakılan ağacın Türk milli kültürü içindeki en anlamlı simgesi ise hayat ağacıdır. Ağaçtan doğma, ağaçla sağaltma gibi inanç ve gelenekler, tarihsel geçişleriyle çeşitli Türk coğrafyalarında benzer ya da eş biçimlerde sürekliliğe ulaşmıştır.

Müslüman, Hıristiyan ve Yahudi kültürlerinde harnupla ilgili benzer inanış ve uygulamaların görülmesi, bu bitkinin etnobotanik bağlamından çıkarak kültürlerarası ilişki ve etkileşimleri önemli bir aracı olduğunu kanıtlamaktadır. Orta Asya’da kısırlığı yok eden, anayı koyuyan ağaç, harnup cinsiyetle bu işlevlerini Anadolu’ya, Akdeniz’e günümüze kadar taşımıştır. Evrensel çerçevede beslenme, sağaltma, ritüel yaratma gibi işlevleri olan harnup, Türkiye (özellikle Akdeniz bölgesi) ve Kıbrıs Türkleri arasında da benzer konumlarda bulunmaktadır. Harnup, evrensel boyutta etiyolojik efsaneler, masal metinleri, kutsal inançlarla örülü kıssalarla zengin bir çeşitlilik ortaya koyarken Kıbrıs Türk kültüründe de hem halk edebiyatı ürünlerinin hem de halkbilimsel özelliklere sahip veri ve olguların kaynağı olmuştur. Harnup, Kuzey Kıbrıs’ın tarih boyunca siyasal olaylar nedeniyle sürekli sıkıntılar, ekonomik zorluklar, tıbbî imkânsızlar yaşadığı uzun süreçlerde, ada halkı için beslenmeden, sağaltıma; eğlenceden geçim faaliyetlerine, zamanla üretimin farklı alanlarına uzanan temel bir doğa hazinesi haline gelmiştir. Ancak, çok emek talebinde bulunmadan doğa ve çevre korumacılığı konusunda muazzam hizmetler sunmuş harnup ağacına, ondan asırlar boyunca yararlanmış olan insanın günümüz koşullarında ilgisiz ve sevgisiz durması, üzüntü verici bir durumdur.

Araştırmanın sonucunda; ağırlıklı olarak üzerinde durulan Kıbrıs Türk kültüründe harnubun beslenme ve sağaltım işlevleriyle sözü edilen eski Türk töresindeki doğa unsurlarına kutsiyet atfetme geleneğinin odağında bulunduğu görülmüştür. Ayrıca harnup örneğiyle ağaca duyulan saygı ve sevgi sonucunda inanç, gelenek ve edebî ürünlerin kutsiyet ve milli kültürü güncelle taşıyarak yaşattığı ortaya konulmuştur.

NOTLAR

1. “*Hurma çekirdekleri, kalbin meyvesi olan tutkunun sende kesinlikle bulunmamasından ötürü yüreğinin onlar gibi kuru olduğu anlamındadır. Sabır timsali Hazreti Eyüp’ün ağacı olan keçiboyunuzunun taneleri, âşiklar bakımından onca değerli olan bu erdemi sana, hatırlatmak için oraya konulmuştur*” (Kasımoğlu, 2017:180).
2. *Honith the Wise One was also known as Honith e Circle Make* (Schram, Peninnah).
3. 1873-1934 yılları arasında yaşamış şairin harnup ağacıyla ilgili dizeleri şöyledir:
A shady carob grows in my garden –
green, remote from the city’s crowds –
whose foliage whispers secrets of God.
Good my brother, let’s takerefuge. (Kaynak: <http://www.finedictionary.com/carob.html>).

4. Harnup ağacının kökeni hakkında halk arasında bir rivayette yanlışlıkla öldürülen bir yabancınn kanından kırmızı usareli bir ağacın türediği an-latılır.(Irak Türkmenlerinin Halk İnançları ve Bu İnançlar Etrafında Oluşan Halk Edebiyatı Unsurlarının İncelenmesi- Najdat Yashar Murad Mu-rad. S. 366).
5. This legend from Argentina is written to reflect the oral tradition. Flowery phrases, interesting words and a longer length make for a picture book most appropriate for children ages 8 and older. The story is set around the carob tree. A young boy who lives near the carob tree sets out to save his village, the animals and all creatures of the pampas from dying of thirst. First the young boy must deal with the bird who lives in the carob tree...a bird so evil that it can stop the rain. This legend explains why Argentineans believe in the good luck found in the shade of a carob tree. (*Ru Story-Huffman*).
6. Kaynak:(<http://www.kkl-jnf.org/about-kkl-jnf/green-israel-news/september-2012/israel-carob-festival/>)
7. 1 Eylül 1946 tarihli Tasarruf Kayıt ve Kıymet Takdiri Yasası Fısal 224.
8. Kıbrıs Harnup Pekmezi Tescillendi. <http://www.kibso.org/index.php/tr/2012-05-14-08-26-42/kuzey-k-brs-sanayi-strateji-raporu.html>

KAYNAK KİŞİLER

Adı Soyadı	Yaşı	Görüşme Tarihi	Doğum Yeri	İkameti	
K1: Bayram Alp	79	25.12.2016	Lapta	Lapta	mevta
K2: Harid Fedai	87	20.04.2014	Lefkoşa	Lefkoşa/Yılmazköy	mevta
K3 Fatti Eryurt	76	05.03.2018	Lefkoşa	Büyükkonuk köyü	
K4: Kazım Haksever	77	20.03.2018	G.Mağusa	Avgalía(Kurtuluş)	
K5: Nermin Altıkat	31	11.01.2018	Altınova	G.Mağusa	
K6: Özgül Kızılboro	40	11.02.2018	E.Erenköy	Lefkoşa	
K7: Fatma Derici	68	13.02.2018	G.Mağusa	Kaleburnu	

KAYNAKÇA

- Aksoy, Ömer Asım. *Atasözleri ve Deyimler*. Türk Dil Kurumu Yayını 238. 1965.
- Aylanç, Mihrican. *Kıbrıs Türk Romanı Eserler Sözlüğü*. Uluslararası Kıbrıs Üniversitesi yayını. No: 8. 2017.
- Başağaoğlu, İbrahim. “İlk Çocuk Hekimlerimizden Dr. Ali Şükrü Şavlı'nın Süt Çocukları İshallerinin Tedavisinde Keçiboynuzunun (Harnup) Kullanması”. *Türkiye Klinikleri*. 25/3.s.103-107. 2017.
- Coit, J. Eliot. “Carob or St. John’s Bread”. *Economi Botany*. Volume 5, Issue 1, pp 82–96. January, 1951.
- Direktör, Şevket. *Kıbrıs Türk Mutfağı*. Galeri Kültür Yayınları. 2. Baskı.1984.
- Ege Bostancı, Göknur - Pelin Önder Erol. ”The Resurgence of Herbal Culture Turkish Society: An Analysis on the Social Phenomenon of ‘Aktars’”. *Milli Folklor*, Yıl 24, Sayı 95.315-332. 2012.
- Ergun, Pervin. *Türk Kültüründe Ağaç Kültü*. Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları. Ankara: 2004.
- Erten, Öcal. “Üzüm ve Harnup Ürünleri”. *Halkbilimi* dergisi. Sayı 3. 27-30. Ekim 1987.
- Fedai, Harid. “Çay Niyetine”. Çay Sempozyumu 08-09 Kasım 2001. İstanbul. (Bildiri metni: Harid Fedai. *Bildirirler II*). İstanbul: Eren Yayıncılık. 2003.
- Fıdaner, Caner. “Söğüt Köyünün Harnup Ağacı”. *Radikal* gazetesi *Radikal-İki* eki. 2 Eylül 2010.
- Folkard, Richard. *Plant Lore, Legends, and Lyrics Embracing the Myths, Traditions, Superstitions, and Folk-Lore of the Plant*. London: 1884 - Release Date: January 9, 2014.
- Gökçeoğlu, Mustafa. *Kıbrıs Türk Halkbilimi/ Bilmece- Bulmaca- Yanıltmaca- Lügaz- Muamma- Bilmecelerimiz*. 2. Baskı. Yay Ajansı Ltd. Lefkoşa. 2007.
- _____. *Masal Ağacı-I-*. Girne Belediyesi Yayınları, Lefkoşa: Mavi Basın Yayın. 2000.
- _____. *Kıbrıs Türk Halkbilimi Masal Coğrafyamız II-Toplu Masallar II (Ay Oğlum Ayan Oğlum)*. Lefkoşa: Gökçeoğlu Yayınları. 2005.
- Gümüştam, Gürkan. *Yapı ve Anlam Açısından Kıbrıs Türk Ağzındaki Deyimler*. DAÜ Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Araştırma Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gazimağusa. 2006.
- Jones, Kenneth M. and Diane Veale Jones. *The Loaf That Became a Legend: A History of Saint John's Bread*. St. Cloud, Minn: North Star Press of St. Cloud, 1997.
- Lewin, R. *Modern İnsanın Kökeni*. (Çeviri: Nazım Özüydün) İstanbul. TÜBİTAK Popüler Bilim Kitapları, 2000.
- İnan, Abdülkadir. *Makaleler ve İncelemeler*, C I, Ankara. 1998.
- Kabak, Turgay. ”Nevşehir - Derinkuyu İçesi’nde Doğum ile İlgili İnanış ve Uygulamalar”. 1. Uluslararası Nevşehir Tarih ve Kültür Sempozyumu Bildirileri. 51-72. 2012.
- Karkacıer, Mustafa - Nevzat Artık. “Keçiboynuzunun (Ceratonia siliqua L.) Fiziksel Özellikleri, Kimyasal Bileşimi ve Ekstraksiyon Koşulları”. *Gıda* dergisi. Cilt 20, sayı 3:131-136.1995.
- Karadağ, Metin. *Türk Halk Edebiyatı Anlatı Türleri*. Ankara: Ürün Yayınları, 2004.

- Kasimoğlu, Seval. *Binbir Gece Masallarında Kahraman İzleği. Şehriyar'ın Farkındalık Yolculuğu*. Ürün Yayınları, e-kültür dizisi:1. Ankara: 2017.
- Koç, Adem. "The Cultural Continuity of Cosmogony in Healing Lore". *Millî Folklor* 14 (109): Mart 2016: 173-186.
- Korkmaz, Zeynep. "Eski Türklere Ait Ağaç Kültürünün İslami Devirlerdeki Devamı". *Belleten* 2003/1. 2016.
- Mingana, Alphonse. "Vaftizci Yahyanın Yeni Bir Hayat Hikâyesi". *Dini Araştırmalar*. Ocak-Haziran, Cilt: 19, sayı: 48, ss. 235-258. 2016.
- Murad, Najdat Yashar Murad. *Irak Türkmenlerinin Halk İnançları ve Bu İnançlar Etrafında Oluşan Halk Edebiyatı Unsurlarının İncelenmesi*. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış doktora tezi (Yöneten Prof.Dr. Pakize Ayaç). Ankara: 2009.
- Nazlı, Atiye. "Bir Akdeniz Bitkisi Olan Harnupun Halk Hekimliği Açısından Değerlendirilmesi". *UKÜ Kıbrıs Türk Kültür ve Edebiyatı Sempozyumu Bildiriler Kitabı*. 273-283. 2014.
- Oğuz, M. Öcal vd. *Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nde 2008 Yılında Yaşayan İmgesel Yemekler*, Ankara: Gazi Üniversitesi THBMER Yayını. 2009.
- Özkaya, M. T. - R. Tunalioglu. "Keçiboynuzu", *T.E.A.E. Bakış*, Sayı: 3, Nüsha: 5, Haziran, Ankara: 2003.
- Özkan, İbrahim. *Bulgaristan Türkleri Üzerinde Bir Araştırma*. Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Basılmamış Yüksek Lisans tezi. (Danışman: Prof.Dr. Metin Ekici). İzmir: 2008
- Özkan, Şeyda. *Anadolu Türk Folklorunda Bitki Adlarının Veriliş Hikâyeleri Üzerine Bir İnceleme*. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi. (Danışman: Prof. Dr. Ali Berat Alptekin). Konya: 2012.
- Özkayalar, Nezire, *Nez'in Mutfağından Kıbrıs'ın Damak Tadı*, Gazimağusa: 2009.
- Saad, Bashir - Omar Said. *Greco-Arab and Islamic Herbal Medicine*. 123-149. 2011.
- Sever, Mustafa. "Türk Halk İnançlarında ve Halk Hekimliği Uygulamalarında Meyve". *TÜBAR-XVI*, Güz, 95-109. 2004.
- Solmaz, Mustafa. "Albert Camus'nün *Düğün* Yapıtında Zaman ve Uzam". *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. Sayı: 20 Bahar: 53-54. 2011
- Taşlıgil, Nuran. "Keçiboynuzunun (Ceratonia siliqua L.) Coğrafi yayılışı ve Ekonomik Özellikleri". *ODTÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi* Cilt: 2 Sayı: 3: 252-266. Haziran 2011.
- Vickery R. *Plants, death and mourning. Plant-Lore Studies*. Edited by: Vickery R. University College London, London, 180-201. 1984.
- Vilensky, Zev. *Legends of Galilee, Jordan and Sinai- The Gave of Shimon Bar Yohai* - Jewish Publications of America. 1978.
- Varol, Hasan. *Harnuplar, Pürenler Arılar*. Kendi yayını. yy. 2015.
- Yapıcıoğlu, İbrahim. *Kuzey Kıbrıs Ağaç ve Ağaççıkları*. İzmir: Ege Üniversitesi Matbaası. 2004.
- Yorgancıoğlu, Oğuz M. *Kıbrıs Türk Folkloru*. 44-45. yy. 2000.
- _____. *Kıbrıs Türk Folklorundan Derlemeler, Mâniler*. Gazimağusa: Temel Basımevi. 2003.
- Anonim. "Ceratonia Siliqua /Carob". <https://www.herbco.com>. (Erişim Tarihi: 03.04.2018).
- Anonim. "Carob. Definitions / Etymology / Usage / Related words". (Erişim Tarihi: 28.12.2017)
- Anonim. "Carob". <http://www.finedictionary.com>. (Erişim Tarihi: 18.02.2018).
- Anonim. "Myth of the origin of the Mochica Indian and the carob tree". <https://www.lifepersona.com>.(Erişim Tarihi 14.01.2018)
- Anonim: "Carob". [finedictionary.com](https://www.finedictionary.com). (Erişim Tarihi: 22.02. 2018).
- Ramirez Marco Bartolomé. "Ingredient Reconstituted from Dry Fruit and/or Carob". [https://patentscope.wipo.int/search/en/detail.jsf?docId=WO2012001201&recNum=167&docAn=ES2011070469&queryString=\(\(a01j*%2520OR%2520a23*\)%2520OR%2520a21*\)\)&maxRec=35991](https://patentscope.wipo.int/search/en/detail.jsf?docId=WO2012001201&recNum=167&docAn=ES2011070469&queryString=((a01j*%2520OR%2520a23*)%2520OR%2520a21*))&maxRec=35991). (Erişim Tarihi: (21.02.2018).
- Schram, Peninnah. "Honi and the Carob Tree". A Talmud Tale. <http://spiritoftrees.org/honi-and-the-carob-tree>. (Erişim Tarihi: 08.04.2018).